

Ὁ τρόπος Κοινωνίας διὰ τῆς λαβίδος

Παναγιώτῃ Ἰ. Σκαλτσῆ

Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Ἔννοια καί προτύπωση τῆς λαβίδος

Ἡ λέξη «λαβίς», ἐκ τοῦ ρήματος λαμβάνω, σημαίνει τό ἐργαλεῖο μέ τό ὅποιο πιάνεται κάτι, π.χ. τσιμπίδα¹. «Εἶναι τό μακρόν ἐπιχρυσωμένον ἢ ἐπάργυρον κοχλιάριον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἱερεὺς μεταδίδει εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν θεῖαν κοινωνίαν ὑπ' ἀμφοτέρα τά εἶδη»². Στή λειτουργικὴ πράξη εἰσηλθε ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, καί δὴ ἀπὸ τὴν ὀπτασία τοῦ Ἡσαΐα, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τό προφητικὸ χάρισμα μέ τὸν ἀναμμένο ἄνθρακα πού ἔνα τῶν Σεραφεῖμ πῆρε διὰ τῆς λαβίδος στό χέρι του ἀπὸ τό θυσιαστήριον καί τό τοποθέτησε στό στόμα καί τά χεῖλη τοῦ προφήτη³. Ἡ πράξη αὐτή προεικονίζει τὴ θεία μετάληψη· «Ὅπως ἀκριβῶς ἔνα ἀπὸ τά Σεραφεῖμ πῆρε τὸν ἄνθρακα καί τὸν ἔδωσε στόν Ἡσαΐα, ἔτσι ἀκριβῶς καί οἱ ἱερεῖς παίρνουν τὸν ἄρτο, δηλαδή τό σῶμα τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ καί τό μεταδίδουν στό λαό» («Ὡσπερ Σεραφεῖμ ἔλαβε τὸν ἄνθρακα καί δέδωκε τῷ Ἡσαΐα, οὕτως καί οἱ ἱερεῖς λαμβάνουσι τὸν ἄρτον, ἦτοι τό Δεσποτικόν σῶμα καί διδόασι τῷ λαῷ»)⁴. Ἔτσι ὁ ὅρος «λαβίς» ἔγινε γνωστός σέ ὅλη τὴν ἱστορία τῆς λειτουργικῆς – εὐχαριστιακῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, νοούμενος ὁμως σέ πρακτικὸ ἐπίπεδο κατὰ ἐποχὲς διαφορετικὰ, μέχρις ὅτου ἐπικρατήσῃ μέ τὴν

¹ Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου, *Λεξικόν ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καί καθαρευούσης*, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1964, σ. 775.

² Δημ. Ν. Μωραΐτη, «Λαβίς», ἐν *Θρησκευτικῆ καί Ἠθικῆ Ἐγκυκλοπαίδεια* 8 (1966) 55.

³ Ἠσ. 6, 6-7.

⁴ Σωφρονίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, *Λόγος περιέχων τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἅπασαν ἱστορίαν· καί λεπτομερῆ ἀφήγησιν πάντων τῶν ἐν τῇ θεῖα ἱεουργίᾳ τελουμένων*, PG 87³, 3984C. Βλ. καί Ἰωάννου Μ. Φουντούλη, *Λειτουργικὴ Α'· Εἰσαγωγή στή θεία Λατρεία*, Θεσσαλονίκη ³2000, σ. 49.

μορφή πού και στίς μέρες μας γνωρίζουμε τή λαβίδα, δηλαδή αυτήν τοῦ κοχλιαρίου.

Ἡ Κοινωνία τῶν Ἀποστόλων

Σύμφωνα με τήν Καινή Διαθήκη κατά τό τελευταῖο δεῖπνο, τόν μυστικό δεῖπνο, ὁ Χριστός μετέδωσε τό σῶμα καί τό αἷμα Του στούς Ἀποστόλους, ὡς ἐξῆς: *«Ἐσθιόντων δέ αὐτῶν λαβῶν ὁ Ἰησοῦς τόν ἄρτον καί εὐχαριστήσας ἔκλασε καί ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς καί εἶπε· λάβετε φάγετε· τοῦτο ἐστὶ τό σῶμά μου· καί λαβῶν τό ποτήριον καί εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων· πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γάρ ἐστὶ τό αἷμά μου»*⁵. Ἀπό τήν περιγραφή αὐτή φαίνεται ὅτι πρῶτα ἔγινε ἡ μετάδοση τοῦ ἄρτου καί στή συνέχεια ἡ μετάδοση τοῦ οἴνου. Τό «λαβῶν» παραπέμπει στήν διά τῶν χειρῶν μετάδοση. Ἔτσι ἱστορεῖται καί στή βυζαντινὴ τέχνη – ἀγιογραφία, ἡ μαρτυρούμενη ἀπό τόν 6^ο μ.Χ. αἰ. Κοινωνία τῶν Ἀποστόλων. Ἀπό τόν 11^ο δέ κυρίως αἰ., ἐντός τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ Βήματος, φαίνεται ὅτι ὁ Χριστός προσφέρει ξεχωριστά τόν ἄρτο καί ξεχωριστά τό ποτήριο. Οἱ Ἀπόστολοι εἶναι διηρημένοι σέ δύο ἐξάδες. Ἀπό δεξιά ὁ Χριστός δίνει στό χέρι τοῦ καθενός πού προσέρχεται τήν μερίδα τοῦ ἄρτου. Ὁ Χριστός πάλι ἀπό ἀριστερά κοινωνεῖ τήν ἄλλη ἐξάδα προσφέροντας στόν καθένα τό τίμιον αἷμα μέ τό ποτήριο⁶. Σέ παραστάσεις τοῦ 16^{ου} αἰ. ὁ Χριστός φέρεται νά κοινωνεῖ τοὺς Ἀποστόλους μέ λαβίδα.

Ἡ διά τῆς λαβίδος τῶν χειρῶν Κοινωνία καί ἡ κεχωρισμένη μετάληψη τῶν Τιμίων Δώρων

Οἱ Χριστιανοί τῶν πρώτων αἰώνων κοινωνοῦσαν κατά τά πρότυπα τοῦ μυστικοῦ δεῖπνου, πρῶτα δηλαδή τόν ἄρτο καί ἐν συνεχείᾳ τόν οἶνο. Αὐτό τό πρότυπο ὑπονοεῖ καί τό κείμενο τῆς Διδαχῆς Ἀποστόλων (1^{ος} μ.Χ.

⁵ Ματθ. 26, 26-28. Πρβλ. Μάρκ. 14, 22-24. Λουκ. 22, 19-20. Α' Κορ. 11, 23-25.

⁶ Νικήτα Πάσσαρη, *Ἡ παράσταση τῆς Κοινωνίας τῶν Ἀποστόλων στή βυζαντινὴ τέχνη (6^{ος} αἰ. – α' μισό 15^{ου} αἰ.)*, Τόμος 1 – Κείμενο, Διδακτορική Διατριβή, Ἀθήνα 2015.

αί.), όπου σημειώνεται τό ἐξῆς: «Μηδεὶς δέ φαγέτω μηδέ πιέτω ἀπό τῆς εὐχαριστίας ὑμῶν, ἀλλ’ οἱ βαπτισθέντες εἰς ὄνομα Κυρίου»⁷. Στήν Ἀπολογία τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου, φιλοσόφου καί μάρτυρος (2^{ος} αἰ.), οἱ διάκονοι φέρονται νά μεταλαμβάνουν τόν καθένα ἀπό τούς παρόντες «ἀπό τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καί οἴνου καί ὕδατος, καί τοῖς οὐ παροῦσι ἀποφέρουσι»⁸. Εἶναι σαφής ἡ προσφορά τοῦ ἄρτου καί τοῦ οἴνου χωριστά. Τό νερό παραπέμπει στήν ἀνάγκη τοῦ νά εἶναι ὁ οἶνος κεκραμένος, ἀλλά καί στό γεγονός σύμφωνα μέ τό ὁποῖο κατά τή σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ «εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγῃ αὐτοῦ τήν πλευράν ἔνυξε καί εὐθέως ἐξῆλθεν αἷμα καί ὕδωρ»⁹. Ἀνάλογες εἶναι καί οἱ πληροφορίες ἀπό τήν Ἀποστολική Παράδοση τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου Ρώμης¹⁰. Κατά τόν Εὐσέβιο Καισαρείας (3^ο με 4^ο αἰ.) ὁ Ἐπίσκοπος Ρώμης Ξύστος (258 μ.Χ.) ἀφηγούμενος τήν μετάνοια ἑνός αἵρετικοῦ ἀναφέρει ὅτι: «Ἄκουσε τή θεία Λειτουργία, συνέψαλλε τό Ἄμην, συμμετεῖχε στήν τράπεζα καί πρότεινε τά χέρια του γιά νά ὑποδεχθεῖ τήν ἁγία τροφή» («Εὐχαριστίας γάρ ἐπακούσαντα καί συνεπιφθεγξάμενον τό Ἄμην, καί τραπέζην παραστάντα καί χεῖρας εἰς ὑποδοχήν τῆς ἁγίας τροφῆς προτείναντα...»)¹¹.

Σύμφωνα μέ τίς Διαταγές τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, κείμενο τῆς Ἀντιοχειανῆς παράδοσης τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} μ.Χ. αἰ., κατά τή θεία Κοινωνία ἡ τάξη προέβλεπε «Ὁ μὲν ἐπίσκοπος νά δίνει τήν προσφορά - ἄρτο λέγοντας· Σῶμα Χριστοῦ, καί αὐτός πού τή δέχεται νά λέγει· Ἄμην. Ἔπειτα ὁ διάκονος νά κρατᾷ τό ποτήριον καί καθῶς τό δίνει νά λέγει· Αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς. Καί αὐτός πού πίνει-κοινωνεῖ νά λέγει· Ἄμην» («Ὁ μὲν ἐπίσκοπος διδότην τήν προσφοράν λέγων· Σῶμα Χριστοῦ. Καί ὁ δεχόμενος λεγέτω· Ἄμην. Ὁ δέ διάκονος κατεχέτω το ποτήριον καί ἐπιδιδούς λεγέτω· Αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς. Καί ὁ πίνων λεγέτω· Ἄμην»)¹². Καί ὁ Μέγας Βασίλειος ἀναφέρεται στήν κρατοῦσα, τήν ἐποχή ἐκείνη, τάξη σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ

⁷ Georg Schöllgen (ἐκδ.), *Didache zwölf-Apostel-Lehre*, Barcelona – Rom – New York 1991, σ.122.

⁸ Ἰουστίνου, *Απολογία*, 65, PG 6, 428B.

⁹ Ἰω. 19,34.

¹⁰ Wilhelm Geerlings (ἐκδ.), *Traditio Apostolica*, Barcelona – Rom – New York 1991, σσ.292-296.

¹¹ Εὐσεβίου Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Βιβλίο Ζ', 9, 4.

¹² *Διαταγαί τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων*, VIII, Sources Chretiennes 336, 210 (= PG 1, 1109).

κοινωνῶν δεχόταν ἀπό τόν λειτουργό ἱερέα τήν μερίδα στήν παλάμη του, κι ἐκεῖνος τήν ἔθετε «τῷ στόματι τῆ ἰδία χειρί»¹³.

Στήν ἴδια πράξη ἀναφέρεται καί ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τήν Ἱεροσολυμητική τάξη καί προφανῶς τή θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου· «Καθώς προσεγγίζεις, λέγει γιά τόν πιστό, νά μὴν προσέρχεσαι μέ ἀπλωμένα τά χέρια, οὔτε μέ διηρημένα τά δάκτυλα. Ἀλλά ἀφοῦ κάνεις τήν ἀριστερή παλάμη θρόνο στή δεξιά, σάν νά πρόκειται νά ὑποδεχτεῖς βασιλιά, καί ἀφοῦ κάνεις κούπα τήν παλάμη σου δέξου τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Πρόσελθε ἔπειτα καί στό ποτήριο τοῦ αἵματος ὄχι μέ ὑψωμένα τά χέρια ἀλλά σκυφτός καί λέγοντας τό Ἄμην σάν νά προσκυνεῖς μέ σεβασμό. Δέχου τόν ἁγιασμό μεταλαμβάνοντας καί ἀπό τό αἷμα τοῦ Χριστοῦ» («Προσιῶν οὖν, μὴ τεταμένοις τοῖς τῶν χειρῶν καρποῖς προσέρχου, μηδέ διηρημένοις τοῖς δακτύλοις· ἀλλά τήν ἀριστεράν θρόνον ποιήσας τῆ δεξιᾷ, ὡς μελλούση βασιλέα ὑποδέχεσθαι, καί κοιάνας τήν παλάμην δέχου τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ, προσέρχου καί τῷ ποτηρίῳ τοῦ αἵματος, μὴ ἀνατείνων τάς χεῖρας, ἀλλά κύπτων, καί τρόπῳ προσκυνήσεως καί σεβάσματος λέγων τό Ἄμην. Ἀγιάζου καί ἐκ τοῦ αἵματος μεταλαμβάνων Χριστοῦ») ¹⁴.

Στή θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου σημειώνονται τά ἐξῆς ὅσον ἀφορᾷ τόν τρόπο Κοινωνίας τῶν πιστῶν· «Ὁ Κύριος θά εὐλογήσει καί θά μᾶς ἀξιώσει νά λάβουμε τόν πύρινον ἄνθρακα μέ καθαρές τίς λαβές τῶν δακτύλων μας καί νά τόν τοποθετήσουμε στά στόματα τῶν πιστῶν, γιά τόν καθαρισμό καί τόν ἀνακαινισμό τῶν ψυχῶν καί τῶν σωμάτων τους τώρα καί πάντοτε καί στούς αἰῶνες τῶν αἰώνων» («Ὁ Κύριος εὐλογήσει καί ἀξιώσει ἡμᾶς ἀγναῖς ταῖς τῶν δακτύλων λαβαῖς λαβεῖν τόν πύρινον ἄνθρακα καί ἐπιθεῖναι τοῖς τῶν πιστῶν στόμασιν εἰς καθαρισμόν καί ἀνακαινισμόν τῶν ψυχῶν αὐτῶν καί τῶν σωμάτων νῦν καί αἰεὶ καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων») ¹⁵. Στό κείμενο αὐτό φαίνεται ὅτι ἡ μετάληψη γίνεται «ταῖς τῶν δακτύλων λαβαῖς», μέ τό χέρι δηλαδή τοῦ λειτουργοῦ ἱερέα καί ἀπ' εὐθείας στό στόμα τοῦ πιστοῦ. Δέν εἶναι σαφές ὅμως ἐάν ὁ ἄρτος ἦταν ἐμβαπτισμένος στό αἷμα ἢ ἐάν ἀκολουθοῦσε χωριστά ἡ μετάδοση ἀπό τό ποτήριο, ὅπως, καθώς εἶδαμε, μέ σαφήνεια σημειώνεται στήν ἐρμηνεία τῆς

¹³ Μεγάλου Βασιλείου, Ἐπιστολή 4Γ', PG 32, 485A.

¹⁴ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Μυσταγωγική Κατήχησις Ε', 21, 22, Sources Chrétiennes 126, 170-172.

¹⁵ F. A. Brightman, *Liturgies Eastern and Western*, Oxford, At the Clarendon Press, M DCCC XCVI, σ. 63.

Ἱεροσολυμητικῆς Λειτουργίας ἀπό τόν ἅγιο Κύριλλο Ἱεροσολύμων. Γιά τήν Κοινωνία βεβαίως τῶν ἱερέων προβλεπόταν μεγάλες μερίδες τίς ὁποῖες ὁ προεστώς τῆς συνάξεως ἔβαπτε «εἰς τόν κρατῆρα» (ποτήριο). Θά μποροῦσε κανεῖς νά ὑποθέσει ὅτι κατ' ἀναλογία γινόταν τό ἴδιο καί γιά τούς πιστούς, μέ μικρότερες ὅμως μερίδες. Ὑπάρχουν βέβαια καί μαρτυρίες στή χειρόγραφη παράδοση, ἐλάχιστες, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες οἱ ἱερεῖς κοινωνοῦσαν πρῶτα τό σῶμα καί μετά τό αἶμα χωριστά¹⁶. Ἡ διάταξη πού ἀκολουθεῖ, μετά τήν μετάληψη τοῦ κλήρου, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ διάκονοι «ἐπαίρουσι τούς δίσκους καί τούς κρατῆρας εἰς τό μεταδοῦναι τῷ λαῷ»¹⁷ (οἱ πολλοί δίσκοι καί τά πολλά ποτήρια ἐξυπηρετοῦσαν τή μεγάλη προσέλευση τοῦ λαοῦ στή θεία Κοινωνία), ἀφήνει περιθώρια διπλῆς ἐρμηνείας, ὅσον ἀφορᾷ τήν Κοινωνία τῶν πιστῶν. Πρῶτον ὅτι ὁ ἱερέας ἔπαιρνε μία μερίδα ἀπό τό δισκάριο πού κρατοῦσε ὁ διάκονος καί ἀφοῦ τήν ἐμβαπτιζε στό ποτήριο τήν ἔθετε στό στόμα τοῦ κοινωνοῦντος. Δεύτερον ὅτι μετεδίδετο πρῶτον στό στόμα ἢ μερίδα (σῶμα) καί ἀκολουθοῦσε ἢ μετάληψη τοῦ αἵματος ἀπό τό ποτήριο¹⁸. Ὁ ἐμβαπτισμός πάντως τοῦ ἄρτου στόν οἶνο δέν ἦταν ἄγνωστος στήν Ἀνατολή. Τήν παράδοση αὕτη κρατοῦν μέχρι καί σήμερα οἱ Ἀρμένιοι. Στήν Ἀρμενική Λειτουργία «ὁ διάκονος καί ὁ λαός κοινωνοῦν ὑπ' ἀμφοτέρα τά εἶδη, ὄχι ὅμως ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ποτηρίου οὔτε διά λαβίδος. Ὁ ἱερεύς κρατεῖ καί διά τῶν δύο χειρῶν τό ποτήριον καί ὑπεράνω αὐτοῦ τόν ἅγιον ἄρτον, ἐμβεβαπτισμένον εἰς τό τίμιον αἶμα. Διά τῶν δύο δακτύλων τῆς δεξιᾶς κόπτει μερίδα ἐξ αὐτοῦ καί τήν ἀποθέτει εἰς τό στόμα τῶν κοινωνούντων»¹⁹. Ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεῖς καί αὐτός ὁ τρόπος Κοινωνίας ἔχει τίς πρακτικές του δυσκολίες.

Γιά τήν μετάδοση τῶν θείων δώρων ξεχωριστά κάνει λόγο καί ἡ θεία Λειτουργία τοῦ Ἀποστόλου Μάρκου· «Καί ὅταν μεταδιδοῖ τῷ κλήρῳ καί τῷ

¹⁶ Ἀλκιβιάδη Κ. Καζαμία, *Ἡ θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου καί τά νέα Σιναϊτικά χειρόγραφα*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ.216-219.

¹⁷ F.A. Brightman, ὁ.π., σ. 64.

¹⁸ Βλ. Ἀριστείδη Γ. Πανώτη, *Ἡ θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, ἥτοι ἡ τέλεσις τῆς θείας Εὐχαριστίας τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀντιοχείας καί Ἱεροσολύμων κατὰ τήν παλαιοχριστιανικήν τάξιν*, Αθήναι 1986, σ. 59.

¹⁹ Ἰωάννου Μ. Φουντούλη, *Κείμενα Λειτουργικῆς*, τεῦχος Γ'. *Θεῖαι Λειτουργίαι*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ.376-377, 419. Στό κείμενο τῆς Λειτουργίας σημειώνεται ἀκριβῶς τό ἐξῆς: «Κοινωνεῖ δέ τούς πιστούς, λαμβάνων διά τῶν δύο δακτύλων μερίδα ἐκ τοῦ ἁγίου ποτηρίου καί θέτων εἰς τό στόμα αὐτῶν καί λέγων· Τό σῶμα καί τό αἶμα τοῦ Κυρίου καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γένοιτό σοι εἰς ἰλασμόν καί εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν».

λαῶ, λέγει· Σῶμα ἅγιον τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καί εἰς τό ποτήριον λέγει· Αἷμα τίμιον τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»²⁰. Καί σ' αὐτήν τή θεία Λειτουργία ἀναφέρονται στήν ἐπίκληση πολλοί ἄρτοι καί πολλά ποτήρια· «ἔπιδε ἐφ' ἡμᾶς καί ἐξαπόστειλον ἐπί τούς ἄρτους τούτους καί ἐπί τά ποτήρια ταῦτα τό Πνεῦμά σου τό ἅγιον, ἵνα αὐτά ἀγιάσῃ καί τελειώσῃ ὡς παντοδύναμος Θεός»²¹.

Σύμφωνα μέ τίς ὡς ἄνω μαρτυρίες ἡ ἔννοια τῆς λαβίδος παραπέμπει στήν μέ τήν λαβή τῶν χειρῶν Κοινωνία τοῦ ἄρτου. Ὁ ἱερέας ἔθετε στό στόμα τοῦ πιστοῦ τόν ἄρτο, κατά πᾶσαν πιθανότητα ἐμβαπτισμένο στόν οἶνο (Λειτουργία Ἰακώβου) ἢ ἔθετε τήν μερίδα στήν σέ σχῆμα σταυροῦ πάλαι τοῦ κοινοῦντος. Ἐκεῖνος στή συνέχεια τήν ἔβαζε στό στόμα του (Ἀποστολικές Διαταγές, Κύριλλος Ἱεροσολύμων). Ὁ διάκονος στή συνέχεια προσέφερε τό ποτήριο. Μόνο σέ περιπτώσεις ἀσθενῶν ἢ μελλοθανάτων ἢ ὄσων δέν μπορούσαν νά λάβουν μέ τό χέρι των τή θεία Κοινωνία ὁ ἄρτος, σύμφωνα μέ τόν 18^ο κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου (397), ἐρρίπτετο στό στόμα των²². Αὐτό προφανῶς γινόταν ἢ μέ τό χέρι ἢ μέ τή βοήθεια κάποιου ὀργάνου καταλλήλου γιά τήν ἔκτακτη αὐτή ἀνάγκη²³. Τό ἐργαλεῖο αὐτό θά μπορούσε νά εἶναι ἡ λαβίδα μέ τή μορφή τσιμπίδας ἢ κοχλιαρίου. Αὐτό μᾶς ὀδηγεῖ στή σκέψη ὅτι παράλληλα μέ τόν ἀρχικό τρόπο Κοινωνίας μέ τό χέρι θά ὑπῆρχε καί κάποιο βοηθητικό ἀντικείμενο (λαβίδα) γιά τίς ἔκτακτες ἀνάγκες, κάτι πού ἐπικράτησε ἀργότερα. Πῶς π.χ. γινόταν ἡ θεία μετάληψη ὄσων δέν ἦσαν παρόντες στόν τόπο τῆς σύναξης σύμφωνα μέ ὅσα γράφει ὁ Ἰουστίνος, ὅτι δηλαδή «καί τοῖς οὐ παροῦσι διά τῶν διακόνων πέμπεται»;²⁴.

²⁰ Ἰωάννου Μ. Φουντούλη, *Κείμενα Λειτουργικῆς Γ'· Θεῖαι Λειτουργίαι*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 61.

²¹ Ἰωάννου Μ. Φουντούλη, ὁ.π., σ. 54. Περὶ τῆς παραδόσεως τῶν πολλῶν ἄρτων καί τῶν πολλῶν ποτηρίων στή λειτουργική μας ἱστορία βλ. Παναγιώτη Ἰ. Σκαλτσῆ «Οἱ πολλοί ἄρτοι καί τά πολλά ποτήρια στή θεία Λειτουργία», ἐν «Ἱερούργοι καί Φιλοθεάμονες». Κεφάλαια Ἱστορίας καί Θεολογίας τῆς Λατρείας [Λειτουργικά καί Ὑμνολογικά Παράλληλα -1], ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 563-616.

²² Mansi 3, 720.

²³ Παναγιώτη Ν. Τρεμπέλα, *Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι κατὰ τούς ἐν Ἀθήναις κώδικας*, Ἀθήναι 1982, σ. 150.

²⁴ Ἰουστίνου, *Ἀπολογία*, 67, PG 6, 429 C.

Ἡ ἐκτός Συνάξεως Κοινωνία

Ὁ σύγχρονος ιστορικός Βασίλειος Στεφανίδης γράφει ὅτι «εἰς τοὺς ἀπόντας ἢ θεία Εὐχαριστία ἐστέλλετο διὰ τῶν διακόνων ὑπὸ τὴν μορφήν μόνον τεμαχίου καθηγιασμένου ἄρτου, ἢ ὑπὸ τὴν μορφήν τοιούτου τεμαχίου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐπισταχθεῖ καθηγιασμένος οἶνος»²⁵. Ἀπάντηση σέ ἐρωτήματα περὶ τοῦ τρόπου Κοινωνίας ἐκτός συνάξεων μπορεῖ νά δοθεῖ μέσα ἀπὸ πληροφορίες ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ὁ Τερτυλλιανός π.χ. κάνει λόγο γιὰ μεταφορά στό σπίτι ἐμβαπτισμένου ἄρτου πρὸς μετάληψη τῶν οἰκείων μετὰ μάλιστα ἀπὸ κάποιων ἡμερῶν νηστείας²⁶. Καί ἄλλες πηγές ἐπίσης ἀναφέρονται στὴν πράξη αὐτὴ τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν ἐρημιτῶν καὶ τῶν ἀποδημούντων νά κρατοῦν θεία Κοινωνία ἀπὸ τὴ Λειτουργία τῆς Κυριακῆς, μέ ἐμβαπτισμένο ἢ μὴ στό αἷμα ἄρτο, γιὰ καθημερινή κατ' ἰδίαν Κοινωνία, μέ ἢ χωρὶς λαβίδα. Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης κάνει λόγο γιὰ λαβίδα· «Ἀπλώνοντας σέ κάποιο καθαρὸ τόπο ἓνα ἱερό ὕφασμα καὶ θέτοντας πάνω σ' αὐτό ἅγιο κάλυμμα· πάνω στό κάλυμμα λοιπὸν μέ τὴ λαβίδα τοποθετοῦσαν τὴ μερίδα τοῦ παναγίου ἄρτου» («ἐν καθαρῷ τινι τόπῳ ἀπλοῦντας ἱερόν ὕφασμα, ἐπάνω τούτου τιθέναι ἅγιον κάλυμμα· ἐπὶ τοῦ καλύμματος δέ διὰ τῆς λαβίδος τοῦ παναγίου ἄρτου μερίδα») ²⁷. Ἀνάλογη μαρτυρία ἔχουμε καὶ στὸν Βίο τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, ἡ ὁποία ἐντός λειτουργικοῦ πλαισίου, κάτι σάν τὴν Ἀκολουθία τῶν Τυπικῶν²⁸, εὕρισκόμενη στὰ μέρη τοῦ Ἰορδάνου, κοινώνησε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἁγίου Ζωσιμᾶ τοῦ ἀχράντου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ «μικρὸν ποτήριον» ²⁹ ἢ «σκεῦος ἱερόν» κατ' ἄλλην διατύπωση³⁰.

Ἡ παράσταση πού θέλει τὴν ὁσία Μαρία νά κοινωνεῖ μέ λαβίδα (κοχλιάριο) εἶναι μᾶλλον μεταγενέστερη ἐπιλογή τοῦ ἀγιογράφου. Δέν

²⁵ Βασιλείου Κ. Στεφανίδη (Ἀρχιμ.), *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Ἀθῆναι ³1990, σ.105.

²⁶ Tertulliani, *Ad Uxorem II*, V, PL 1, 1295-1297. Βλ. καὶ Εὐστρατίου Ἀργέντη, *Σύνταγμα κατὰ Ἀζύμων*, ἐν Λιψία τῆς Σαξωνίας, αψξ (1760), σσ.302-303.

²⁷ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Ἀποκρίσεις πρὸς τινὰς ἐρωτήσεις Ἀρχιερέως*, ΜΑ', 155, 889B. Πρβλ. Μεγάλου Βασιλείου, *Ἐπιστολή 4Γ'*, PG 32, 485 A.

²⁸ Σωφρονίου, *Βίος ὁσίας Μαρίας*, Δ', 34, PG 87³, 3721 C.

²⁹ Σωφρονίου, ὁ.π., PG 87³, 3721 A.

³⁰ Σωφρονίου, ὁ.π., PG 87³, 3721AB.

στερεΐται ὁμως ἱστορικοῦ ἐρείσματος ἢ ἱστορήσει αὐτή. Τό ἀγιολογικό κείμενο πάντως δέν εἶναι ξεκάθαρο ὡς πρὸς τόν τρόπο Κοινωνίας τῆς ὀσίας, μέ τήν διά χειρός ἐπίθεση στό στόμα της τῶν δώρων ἢ μέ λαβίδα. Τό «καί λαβῶν εἰς μικρόν ποτήριον τοῦ ἀχράντου σώματος καί τοῦ τιμίου αἵματος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν»³¹ δείχνει ὅτι ἡ θεία Εὐχαριστία μεταφέρθηκε ἀπό ἓνα μέρος σέ ἄλλο. Τό πιό πιθανό δέ εἶναι ὁ ἄρτος νά ἦταν ἐμβαπτισμένος -ἀναμεμιγμένος μέ αἷμα γιά τήν εὐκόλη μεταφορά. Ἄλλο βέβαια παράδειγμα, αὐτό τῆς θείας Κοινωνίας Ἰουλιανοῦ τοῦ κόμητος, ἀφήνει περιθώρια νά δεχθοῦμε ὅτι θά μπορούσε τό ποτήριο νά ἦταν γεμᾶτο μέ ἄρτο καί οἶνο· «Πολλές φορές μάλιστα βάσταζαν τό ποτήριο γεμᾶτο μέ τό ἅγιο Δεσποτικό σῶμα καί αἷμα καί προέτρεπαν αὐτόν νά προσέλθει» («Πολλάκις δέ καί τό ποτήριον ἐβάσταζον ἀγίου σώματος Δεσποτικοῦ πεπληρωμένον καί αἵματος, καί προσελθεῖν αὐτῷ προετρέποντο»)³².

Στήν Συναξαρική παράδοση ἔχουμε καί τό παράδειγμα τοῦ ὀσίου Λουκᾶ τοῦ ἐν Στειρίῳ (9^{ος}-10^{ος} αἰ.). Σέ σχετικό μέ τό πῶς πρέπει νά μεταλάβει στήν ἔρημο ὁ Ἀρχιερέας τοῦ ἀπήντησε ὡς ἐξῆς: «Ἐάν δέν ὑπάρχει ἱερέας καί εἶσαι σέ ναό, κατ' ἀνάγκη νά βάλεις ἐπάνω στήν Ἁγία Τράπεζα ἄρτοφόριο πού ἔχει τά προηγιασμένα Μυστήρια. Ἄν εἶσαι σέ κελί, νά τό βάλεις ἐπάνω σέ καθαρό τραπέζι, ἀπλώνοντας μικρό κάλυμμα καί τοποθετώντας τίς μερίδες τῶν ἀχράντων Μυστηρίων. Νά θυμιάσεις, νά πεῖς τά Τυπικά τῶν ψαλμῶν, τό τρισάγιο καί τό Πιστεύω, νά κάνεις τρεῖς μετάνοιες, νά σταυρώσεις τά χέρια σου καί νά μεταλάβεις τά θεῖα Μυστήρια μέ τό στόμα, λέγοντας τό Ἀμήν. Ἄντί νάματος νά πιεῖς λίγο κρασί, τό ποτήρι ὁμως δέν θά τό χρησιμοποιήσεις γιά τίποτε ἄλλο. Μέ τό κάλυμμα θά μαζέψεις τίς μερίδες καί θά τίς τοποθετήσεις στό Ἄρτοφόριο, προσέχοντας μήν πέσει κάτω μαργαρίτης καί πατηθεῖ»³³.

³¹ Σωφρονίου, ὁ.π., PG 87³, 3721A.

³² Σωφρονίου, *Ἀφήγησις θαυμάτων τῶν ἁγίων Κύρου καί Ἰωάννου*, PG 87³, 3457BC. Βλ. καί Robert F. Taft, *A History of the Liturgy of st. John Chrysostom*, vol. VI, *The Communion, Thanksgiving, and concluding Rites*, Rome 2008, σ. 283.

³³ Μέγας Συναξαριστής τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τόμος Β', μήνας Φεβρουάριος, 7, ἐπιμέλεια Ἀρχιμ. Ματθαίου Λαγγῆ, Ἀθήνα 1975, σ. 206. Βλ. καί Χριστοφόρου Χρόνη (Πρωτ/ρου), «Τρόπος μετάδοσης τῆς θείας Κοινωνίας – Ὁδεύοντας πρὸς τήν τέλεια ἀτέλεια», ἄρθρο στό διαδίκτυο.

Άναφορά στην ιστορία της λαβίδος ως κοχλιάριου

Ο Δανιήλ Γεωργόπουλος (19^{ος} αί.), νεότερος έρμηνευτής τής θείας Λειτουργίας, στηριζόμενος προφανώς στην εικονογραφική παράσταση πού εικονίζει τήν όσία νά κοινωνεῖ μέ λαβίδα (κοχλιάριο) ισχυρίζεται ότι τό λειτουργικό αυτό σκεῦος εἰσήχθη τόν 7^ο μ.Χ. αἰ., ἐποχή πού ἔζησε ἡ όσία Μαρία ἡ Αἴγυπτία³⁴. Τό πιό πιθανό εἶναι ὅτι ἡ όσία κοινωνήσε ἐμβαπτισμένο στό αἷμα ἄρτο πού μετέφερε ὁ ἅγιος Ζωσιμᾶς σέ μικρό σκεῦος (εἶδος ἄρτοφορίου), μέ λαβίδα (κοχλιάριο) ἢ μέ τό χέρι. Τήν ἴδια πάντως ἐποχή ἔχουμε πληροφορία ἀπό τόν ἅγιο Ἀναστάσιο τό Σιναΐτη περί Κοινωνίας ἐνός Στυλίτη μέ κοχλιάριο³⁵.

Στίς ὡς ἄνω μαρτυρίες στηρίζεται προφανώς καί ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης, προκειμένου νά ἐπισημάνει ὅτι ἡ θεία Κοινωνία μέ λαβίδα εἶναι «*παράδοσις ἀρχαιοτάτη*»³⁶. Ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι τή λαβίδα τήν εἰσήγαγε στή λειτουργική πράξη ὁ ἱερός Χρυσόστομος. Τήν ἀποψη αὐτή ὑποστήριξαν οἱ Πέτρος Ἀρκουδίου³⁷ καί Παῖσιος Λιγαριδῆς³⁸. Οἱ δύο στηρίζονται στήν πληροφορία τοῦ ἱστορικοῦ Σωζομενοῦ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία μία γυναίκα πιεζόμενη ἀπό τόν σύζυγό της νά μεταλάβει τῶν μυστηρίων τῶν Μακεδονιανῶν «*λαβοῦσα ἐν χερσί τόν ἄρτον ἀπέρριψεν ἐπιδεξιῶς αὐτόν*»³⁹. Κατ' ἄλλην ἐκδοχή ἱστορούμενη ἀπό τόν Γεώργιο Κεδρηνό, μία αἰρετική γυναίκα κατά τούς χρόνους τοῦ Ἀρκαδίου μόλις μετάλαβε τό μυστήριον τῶν Μακεδονιτῶν, ἔμπροσθεν μάλιστα τοῦ μεγάλου φωστῆρος Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἔγινε πέτρα στό στόμα της, εἰς ἔλεγχον τῶν

³⁴ Δανιήλ Γεωργόπουλου (Περιοδισκάλου), *Ἱερά Ἀνθολογία περί τῶν σεπτῶν καί θείων ἐπτά Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας*, Βενετία 1833, σ. 36.

³⁵ F. Nau, "Le texte grec des récits utiles à l'âme d' Anastase (le Sinaïte)", *Oriens Christianus* 3 (1903) 61-62 : «*Καί τοῦ ἔστειλαν μέσα σέ αὐτό τό σκεῦος ἁγία μερίδα σώματος μαζί καί τιμίου αἵματος. Ἀφοῦ τράβηξε πάνω στό σῦλο τήν ἁγία μετάληψη, κρατώντας τό ἅγιο ποτήριον καί τό κοχλιάριον μετέλαβε*» («*Καί ἔστειλαν αὐτῷ εἰς αὐτό ἁγίαν μερίδα μετά καί τοῦ τιμίου αἵματος. Ἐλύσας οὖν ἄνω τήν ἁγίαν μετάληψιν, κρατῶν τό ἅγιον ποτήριον καί τό κοχλιάριον, διεκρίνετο μεταλαβεῖν*»). Βλ. καί Robert F. Taft, ὁ.π., σσ.283-284.

³⁶ Ἁγίου Συμεών Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1416/17-1429), *Ἔργα Θεολογικά*, κριτική ἔκδοσις μετ' εἰσαγωγῆς ὑπό D. Balfour [Ἀνάλεκτα Βλατάδων, 34], Θεσσαλονίκη 1981, σ. 249.

³⁷ Πέτρου Ἀρκουδίου, *De Concordia Ecclesiae Orientalis...*, Luterie Parisiorum, M. DC. LXXII, III, σ. 53. Βλ. καί Παναγιώτη Ν. Τρεμπέλα, ὁ.π., σ. 150.

³⁸ Παῖσιου Λιγαριδῆ, *Ἀνακεφαλαίωσις...*, ἐν χφ 571 τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου φφ 254^v-255^v. Βλ. καί J. Goar, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum*, Graz 1960, σ. 130.

³⁹ Ἐρμείου Σωζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, 3,5, PG 67, 1529 A.

αίρετιζόντων και άποτροπή τών άναξίων⁴⁰. «Επειδή ήταν πονηρή λοιπόν αυτή ή γυναίκα, όπως λέγεται, ό χρυσορρήμων προσέταξε νά μήν δίνεται στό έξής τό κυριακό σῶμα στό χέρι, καθώς ήταν συνήθεια στην Έκκλησία, αλλά μέ τήν ίδια τήν λαβίδα πού κρατούσε μέσα τόν τίμιο άνθρακα και καθάγιζε ψυχή και χείλη» («Διά τό πονηρόν τής γυναικός ταύτης, ως λέγεται, ό χρυσορρήμων προσέταξε μή έν τή χειρί πλέον δίδοσθαι τό κυριακόν σῶμα, καθώς έθος ήν έν τή Έκκλησία, αλλά γε διά αυτής τής λαβίδος έσω αυτής φερούσης τόν τίμιον άνθρακα ψυχήν καθάγιζούσης και χείλη») ⁴¹.

Όσοι όμως στηρίζουν τήν άποψη, ότι ό ιερός Χρυσόστομος εισήγαγε τή λαβίδα, έλέγχονται από τόν ίδιο πού υποστηρίζει τήν κεχωρισμένη μετάδοση του άρτου και τήν διά τής χειρός Κοινωνία τών πιστών ταυτίζοντάς την μέ τήν λαβίδα πυρός πού είδε ό Ησαΐας⁴². Αυτή ή παράδοση τής Κοινωνίας διά τής λαβίδος τής χειρός διατηρήθηκε μέχρι τήν έποχή πού συγκλήθηκε ή έν Τρούλλω Πενθέκτη Οίκουμενική Σύνοδος (691-692)⁴³, αλλά και μετέπειτα μέχρι τόν 9^ο-10^ο αϊ. «Έν τή άρχαία έκκλησία, σημειώνει ό Ευστράτιος Άργέντης, ό άγιος άρτος τής εύχαριστίας έδίδετο εις τάς χείρας τών πιστών, άνδρων τε και γυναικων, και έν τή άνατολή, και έν τή δύσει, καθώς δίδεται νυν εις ήμας τό αντίδωρον. Έκράτησε δέ αυτη ή συνήθεια μέχρι τής οίκουμενικης ζ' Συνόδου, όσον ήξεύρω έγώ, ίσως και μετά ταυτα»⁴⁴.

Ό Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως κάνει λόγο για τήν λαβίδα τής χειρός παραπέμποντας και αυτός στό παράδειγμα του Ησαΐα⁴⁵. Η έν Τρούλλω Σύνοδος στην όποία αναφερθήκαμε, μέ τόν 101^ο Κανόνα της άπαγορεύει τήν προς έπίδειξη πλούτου και δήθεν από εύλάβεια χρήση δοχείων, άρα και λαβίδος, «πρός τήν του θείου δώρου υποδοχήν», και έμμένει στον

⁴⁰ Η πληροφορία από Νικολάου του Βουλγάρεως, *Ιερά Κατήχησις ήτοι έξήγησις τής θείας και ιερῶς Λειτουργίας*, έν Κωνσταντινουπόλει 1861, σ. 249.

⁴¹ Παΐσιου Λιγαρείδη, ό.π., φφ 255^v-255^v.

⁴² Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Έπαινος τών άπαντησάντων έν τή Έκκλησία και περί εύταξίας έν ταϊς δοξολογίαις*, PG 56, 136: «Αλλ'ούκ έτόλμησεν άψασθαι τή χειρί τά Σεραφείμ, αλλά τή λαβίδι, σύ δέ τή χειρί λαμβάνεις». Βλ. και Όμιλία 20 προς τόν λαόν τής Αντιοχείας, κεφ. 7, PG 49, 208 και 345. Βλ. και Ευστρατίου Άργέντη, ό.π., σ. 303.

⁴³ Βλ. Νικοδήμου Άγιορείτου, *Πηδάλιον*, έκδ. Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 311.

⁴⁴ Ευστρατίου Άργέντη, ό.π., σ. 301. Βλ. και Βλασίου Ι. Φειδά, *Έκκλησιαστική Ιστορία Β' . Από τήν Εικόνομαχία μέχρι τή Μεταρρύθμιση*, Αθήναι 1994, σσ.647-648.

⁴⁵ N. Borgia, *Il Commentario Liturgico di s. Germano...*, Grottaferrata 1912, σσ. 36-37 (= PG 98, 433 A) «τόν κατέχοντα (ιερέα) τόν νοερόν άνθρακα τή λαβίδι τής χειρός αυτού έν τῷ θυσιαστηρίῳ και αγιάζοντα και καθάιροντα τούς προσδεχομένους και μεταλαμβάνοντας».

ἀρχαῖο τρόπο Κοινωνίας· «Ὡστε ἂν κανεῖς τὴν ὥρα τῆς θείας Λειτουργίας (συνάξεως) θελήσει νὰ μεταλάβει τοῦ ἀχράντου σώματος καὶ νὰ ἐνωθεῖ μ' αὐτό, ἀφοῦ σχηματίσει τὰ χέρια στὸν τύπο τοῦ σταυροῦ ἅς πλησιάσει καὶ ἅς δεχτεῖ τὴν κοινωνία τῆς χάριτος» («Ὡστε, εἴ τις τοῦ ἀχράντου σώματος μετασχεῖν ἐν τῷ τῆς συνάξεως βουληθεῖη καιρῷ, καὶ ἐν πρὸς αὐτό τῇ μετουσίᾳ γενέσθαι, τὰς χεῖρας σχηματίζων εἰς τύπον Σταυροῦ, οὕτω προσίτω καὶ δεχέσθω τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος»)⁴⁶. Τὰ χέρια τοῦ ἀνθρώπου, γράφει ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, εἶναι τιμιώτερα ἀπὸ κάθε ἀγγεῖον⁴⁷. Αὐτό ἐπισημαίνεται καὶ στό προοίμιο τοῦ 101^{ου} Κανόνος· «Σῶμα Χριστοῦ, καὶ ναόν, τόν κατ' εἰκόνα Θεοῦ κτισθέντα ἄνθρωπον». Ἡ θέση αὐτὴ θεμελιώνεται στὸν Ἀποστολικὸ λόγον· «Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους»⁴⁸. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς μιλά γιὰ μετάληψη χωριστὰ ἄρτου καὶ οἴνου κατὰ τὴν ἀρχαία τάξη· «Ἄς πλησιάσουμε αὐτόν μέ διακαῆ πόθο καὶ ἅς ὑποδεχθοῦμε τὸ σῶμα τοῦ ἐσταυρωμένου τοποθετώντας τίς παλάμες σέ σχῆμα σταυροῦ» («Προσέλθωμεν αὐτῷ πόθῳ διακαεῖ καὶ σταυροειδῶς τὰς παλάμας τυπώσαντες, τοῦ ἐσταυρωμένου τὸ σῶμα ὑποδεξώμεθα»)⁴⁹.

Εἶναι σαφές λοιπὸν ἀπὸ τίς παραπάνω πηγές ὅτι οἱ πιστοὶ τουλάχιστον μέχρι τὸν 9^ο αἰ., σέ Ἀνατολή καὶ Δύση, κοινωνοῦσαν καὶ τὰ δύο εὐχαριστιακά εἶδη χωριστά. Ὁ ἄρτος ἐτίθετο στό χέρι τοῦ κοινωνοῦντος. Ὁ οἶνος λαμβανόταν ἀπὸ τὸ ποτήριον⁵⁰. Σ' αὐτό ἀναφέρεται καὶ ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων στή Δύση, ὅταν ἀπευθυνόμενος στὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο λέγει· «Πῶς θὰ ἀπλώσεις τὰ χέρια πού στάζουν αἷμα ἀπὸ τὸν ἄδικο φόνο; Πῶς μέ τέτοια χέρια θὰ ὑποδεχθεῖς τὸ πανάγιο σῶμα τοῦ Δεσπότη; Πῶς θὰ πάρεις στό στόμα σου τὸ τίμιον αἷμα, ἐνῶ ἀπὸ θυμὸ ἔχυσες αἷμα ἀθῶων ἀνθρώπων;» («Πῶς δέ τὰς χεῖρας ἐκτενεῖς ἀποσταζούσας ἐπὶ τοῦ ἀδίκου φόνου τὸ αἷμα; Πῶς δέ τοιαύταις ὑποδέξῃ χερσὶ τοῦ Δεσπότη τὸ πανάγιον

⁴⁶ Γ. Ράλλη-Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα...*, τόμ. Β', σσ. 546-547. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Πηδάλιον*, σσ. 310-311. Περὶ τοῦ Κανόνος αὐτοῦ βλ. Γεωργίου Χ. Γκαβαρδῖνα, *Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ τὸ νομοθετικὸ τῆς ἔργου* (Διδακτορικὴ Διατριβή) [Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη 4], ἐκδ. «Ἐπέκταση», Κατερίνη 1998, σσ. 241-242.

⁴⁷ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Πηδάλιον*, σ. 311.

⁴⁸ Α' Κορ. 12, 27.

⁴⁹ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριθῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 4, PG 94, 1149 A.

⁵⁰ βλ. Παναγιώτη Ν. Τρεμπέλα, ὀ.π., σσ. 149-150.

σῶμα; πῶς δέ τῷ στόματι προσοίσεις τό αἷμα τό τίμιον, τοσοῦτον διά τόν τοῦ θυμοῦ λόγον ἐκχέας παρανόμως αἷμα;»⁵¹.

Ἡ ἀρχαία αὐτή πράξη ἐπέτρεπε βεβαίως τήν παράλληλη χρήση λαβίδος (κοχλιαρίου) γιά ἔκτακτες περιπτώσεις, ὅπως ἡ Κοινωνία ἀσθενούντων βαρέως ἢ ἡ ἀνάγκη καθημερινῆς Κοινωνίας τῶν πιστῶν στό σπίτι καί τῶν ἐρημιτῶν στόν τόπο τῆς ἡσυχίας των. Θά πρέπει νά ἀναφερθεῖ ἐπίσης καί ἡ πληροφορία ὅτι ἡ λαβίδα χρησιμοποιήθηκε στήν Ἀνατολή ἀπό τούς Κόπτες καί τούς Νεστοριανούς μετά τήν ἀπόσχισή τους ἀπό τούς βυζαντινούς τόν 4^ο μ.Χ. αἰ.⁵².

Ὁ Κωνσταντῖνος Καλλίνικος γράφει ὅτι ἡ λαβίδα μέ τή μορφή τοῦ κοχλιαρίου μαρτυρεῖται ἀπό τόν 10^ο αἰ.⁵³. Δέν γνωρίζουμε ἀπό ποῦ ἀντλεῖ τήν πληροφορία αὐτή. Πιθανῶς νά στηρίζεται στήν ἀποδιδόμενη στόν Γρηγόριο Δεκαπολίτη (9^ος αἰ.) μαρτυρία, γιά μετάληψη μέ λαβίδα⁵⁴. Το κείμενο αὐτό ὁμως δέν εἶναι παλαιότερο τοῦ 14^{ου} αἰ.⁵⁵. Ἀπό τόν 9^ο αἰ. καί ἐξῆς ἐπικρατοῦν νέες ἀντιλήψεις γιά τόν τρόπο Κοινωνίας τῶν πιστῶν καί δημιουργοῦνται νέες πρακτικές ἀνάγκες πού καθιστοῦν ἐπιβεβλημένη, σέ τοπικό πρῶτα καί καθολικό μετέπειτα ἐπίπεδο, τή χρήση τῆς λαβίδος (κοχλιαρίου).

Λόγοι ἐπικράτησης τῆς λαβίδος

Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης (15^ος αἰ.) γράφει ὅτι ἡ λαβίδα ἐπικράτησε «διά τινά ἐπιγεγονότα»⁵⁶. Στά ζητήματα πού ἐπέβαλαν αὐτήν τήν ἀλλαγὴ ἐντάσσονται καί λόγοι βεβήλωσης τῆς κατ' οἶκον διατηρούμενης θείας Κοινωνίας ἀπό κάποιους κακούς χριστιανούς. Ἡ ἔλλειψη ἐπίσης διακόνων δυσκόλευε τήν μετάληψη καί ἀπό τά δύο εἶδη⁵⁷. Τά πρακτικά

⁵¹ Θεοδωρήτου Ἐπισκόπου Κύρου, *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, Λόγος πέμπτος*, κεφ. ΙΖ', PG 82, 1232 D.

⁵² Eusebii Renaudotii, *Liturgiarum Orientalium Collectio*, τόμ. Α', Parisiis 1716, σσ. 195-196 καί 262.

⁵³ Κωνσταντίνου Καλλινίκου (Πρωτ/ρου), *Ὁ Χριστιανικός Ναός καί τά τελούμενα ἐν αὐτῷ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθῆναι 1969, σ. 190.

⁵⁴ Γρηγορίου Δεκαπολίτου (ψευδ.), *Λόγος ἱστορικός...*, PG 100, 1204 B: «Καί πάλιν εἶδε ὁ Σαρακηνός ἐκ τρίτου τόν ἱερέα μεταδιδόναι ἐκ τοῦ σώματός τε καί τοῦ αἵματος τοῦ παιδίου μετά τῆς λαβίδος τοῖς μεταλαμβάνουσιν».

⁵⁵ H. G. Beck, *Kirche und theologische literatur in byzantinischen reich*, Μόναχο 1959, σ. 579.

⁵⁶ Ἁγίου Συμεών Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1416/17-1429), *Ἔργα Θεολογικά...*, σ. 249.

⁵⁷ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, *Πηδάλιον*, σ. 311, σχ.1.

προβλήματα που δημιουργούνται κατά την Κοινωνία των νηπίων, των ασθενούντων και μελλοθανάτων συνέβαλαν στο νέο τρόπο μετάληψης με λαβίδα «πρός τό εύσχημονέστερον» κατά την έκφραση του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ του Όξειτη⁵⁸. «Καί τό αίτιον όπου ή έκκλησία έπενόησε τήν λαβίδα, σημειώνει ο Εύστράτιος Αργέντης, ήτον, διότι τινές υποκριταί του χριστιανισμού, ή αίρετικοί, ή δεισιδαίμονες άνθρωποι, λαβόντες τόν άγιον άρτον, δέν τόν έτρωγαν, αλλά ή τόν έρριπταν, ή τόν έκρυσπαν, ή είς μαγείας και πονηρίας τόν έμεταχειρίζοντο. Διά τουτο έπενόηθη ή ιερά λαβίς, διά νά δίδεται ή κοινωνία είς τό στόμα των κοινωνούντων, και ούτω νά παυθῆ πᾶσα αίτία και πρόφασις τῆς καταφρονήσεως του ιεροῦ τούτου Μυστηρίου»⁵⁹. Στή Δύση, αλλά και στην Ανατολή επικράτησε από τόν 9^ο αί. ή άποψη νά μήν κοινωνούν οι λαϊκοί χριστιανοί μέ τό χέρι⁶⁰. Από συνήθεια επίσης που επικρατούσε στην Ανατολή διαδόθηκε και στην Ισπανία ή πρακτική του νά προσφέρεται από τά τέλη του 7^{ου} αί. τό σῶμα του Κυρίου έμβαπτισμένο στον καθαγιασμένο οίνο. Αυτό στή Δύση άπαγορεύτηκε από Σύνοδο τό 675⁶¹. Τό έθος αυτό τῆς ανάμιξης των δώρων έντός σκευών άπηγόρευσε, όπως είδαμε, και ή έν Τρούλλω Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος.

Σταθμό στή γενίκευση τῆς λαβίδος άποτελεῖ ή πράξη ανάπτυξης τῆς Προσκομιδῆς και τῆς επικράτησης των μερίδων. Για τόν πρακτικό της ρόλο και κυρίως για τήν ένωση οίνου και ύδατος γίνεται λόγος στο παλαιότερο κείμενο (12^{ος} αί.) που περιγράφει τήν τάξη τῆς Προσκομιδῆς⁶². Ο Βαλαμών (12^{ος} αί.) κάνει λόγο περί τῆς διάδοσης τῆς λαβίδος «έν τισίν

---

⁵⁸ «Περί τῆς ύπαλλαγῆς τῆς μεταλήψεως των άγιασμάτων του Χριστου», έν *Les Registes du Patriarcat de Constantinople*, I: *Les actes des patriarches*, 1-3, έκδ. V. Grumel (*Le Patriarcat byzantine*, I), Kadiköy-Instambul 1932, και έκδ. J. Darrouzès, Paris 1977, 1979, 1991. Βλ. και Μανουήλ Ί. Γεδεών, *Αρχεῖον έκκλησιαστικῆς ιστορίας*, Κωνσταντινούπολη 1911, σ. 40. Robert F. Taft, ό.π., σ. 293. Βλ. και π. Δημητρίου Τζέρπου, *Εφόδιον ζωῆς. Η μετάδοση τῆς θείας Κοινωνίας στους άσθενείς που άντιμετωπίζουν κίνδυνο θανάτου. Συμβολή στην Ποιμαντική Λειτουργική*, έκδ. «Τήνος», Αθήνα 2001, σσ. 37 έξ. και 91 έξ. Βλ. και Ίωάννου Μ. Φουντούλη, *Λειτουργική Α'...*, σ. 48.

⁵⁹ Εύστρατίου Αργέντη, ό.π., σ. 303.

⁶⁰ Σύνοδος έν Ρουένη, πιθανώς τό 880. Τή θέση αυτή τή συμμερίζεται άργότερα και ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης. Βλ. *Διάλογος...*, 4Θ', PG 155, 301 A. Βλ. και Παναγιώτη Ν. Τρεμπέλα, ό.π., σ. 150.

⁶¹ Mansi 11, 155. Βλ. και Παναγιώτη Ν. Τρεμπέλα, ό.π., σ. 150.

⁶² V. Laurent, «Le rituel de la proskomidie et le métropolitain de Crète Élie », *Revue des Études Byzantines* 19 (1958) 131. Βλ. και Robert F. Taft, ό.π., σσ.294-297. Του ίδιου, «Byzantine Communion Spoons: A review of the Evidence», έν *Dumbarton Oaks, Papers* (DOP), 50 (1996) 209-238.

έκκλησίαις»⁶³. Τήν ἴδια ἐποχή ἀναφέρει τή λαβίδα καί τό ἀποδιδόμενο στό Σωφρόνιο Ἱεροσολύμων ὑπόμνημα τῆς θείας Λειτουργίας⁶⁴. Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης θεωρεῖ ἀπαραίτητη τή λαβίδα λόγω τῆς μίξης τῶν τιμίων δώρων, «Ἐπειδή εἶναι ἀνάγκη κάθε πιστός νά κοινωνεῖ καί ἀπό τό σῶμα καί ἀπό τό αἷμα τοῦ Χριστοῦ μαζί» («Ἐπεὶ χρεῖα καί ἐκ τοῦ σώματος ὁμοῦ καί τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ κοινωνῆσαι πάντα πιστόν») ⁶⁵. Ἡ κυριαρχία τῆς λαβίδος ὡς τοῦ πλέον ἐνδεδειγμένου τρόπου Κοινωνίας δέν εἶναι ἄσχετη ἐπίσης καί μέ τόν τρόπο Κοινωνίας τῶν Λατίνων οἱ ὁποῖοι δέν τεμαχίζουν τόν ἄρτο⁶⁶.

Ἐπίλογος

Ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ τρόπου Κοινωνίας τῶν πιστῶν μᾶς ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἀπό τούς πρώτους χρόνους ἕως τόν 10^ο αἰ. οἱ Χριστιανοί κοινωνοῦσαν ξεχωριστά τά τίμια δῶρα, λαμβάνοντας τόν ἄρτο στό χέρι των ἀπό τό λειτουργό ἱερέα («λαβίς τῶν χειρῶν»). Ἡ λαβίδα ὡς λειτουργικό σκεῦος, ἄγνωστο ποιᾶς μορφῆς, εἶναι γνωστή μέν ἀπό τόν 4^ο μ.Χ. αἰ. ὡς ἐργαλεῖο γιά ἐναλλακτική λύση, γιά ἔκτακτα περιστατικά καί ἀνάγκες εἰδικές. Ἀγιολογικά κείμενα τοῦ 7^{ου} αἰ. μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ἡ λαβίδα συναντᾶται μέ τή μορφή τοῦ κοχλιαρίου. Ἀπό τόν 12^ο αἰ. συνδέεται μέ τήν Προσκομιδή (μερίδες) καί μαρτυρεῖται σέ τοπικό ἐπίπεδο. Ὡς γενικευμένη δέ πρακτική κυριαρχεῖ ἀπό τόν 14^ο αἰ. Ὁ ὅρος «λαβίς», παρέμεινε καί γιά τό κοχλιάριο χάριν τοῦ δυνατοῦ συμβολισμοῦ καί τῆς ἀναφορᾶς στόν ἀπό τοῦ θυσιαστηρίου ληφθέντα ἄνθρακα. Ἄνθρακα εἶδε ὁ Ἡσαΐας, δηλαδή ξύλο «ἠνωμένον πυρί· οὕτω καί ὁ ἄρτος τῆς κοινωνίας οὐκ ἄρτος λιτός ἐστίν, ἀλλ' ἠνωμένος θεότητι»⁶⁷. Δέν εἶναι μάλιστα τυχαῖο ὅτι ἡ λαβίδα ἀποκτᾶ καί μυστικό χαρακτήρα μέ τήν ἔννοια ὅτι ἀποτελεῖ τύπο τῆς

⁶³ Γ. Ράλλη-Μ.Ποτλῆ, *Σύνταγμα...*, τόμ. Β', σσ. 548-549.

⁶⁴ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων (ψευδ.), ὀ.π., PG 87³, 3985 B.

⁶⁵ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Διάλογος...*, 4Δ', PG 155, 284 D.

⁶⁶ Παναγιώτη Ν. Τρεμπέλα, «Ὁ ρωμαϊκός λειτουργικός τύπος», ἐν *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 15 (1960-1964) 198.

⁶⁷ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 4, PG 94, 1149 B. Πρβλ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ὁμιλία ΝΣΤ', *Περί τῶν ἀγίων καί φρικτῶν τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων...*, ἔκδ. Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀθήνησι αὠξα (1861), σσ.200-212. Νικολάου Καβάσιλλα, *Εἰς τήν θείαν Λειτουργίαν*, Sources chrétiennes 4bis, Paris 1967 (= PG 150).

Θεοτόκου καθόσον «έκεῖ ἡ φλογερά φύσις τῆ λαβίδι τόν ἄνθρακα ἀπό τοῦ θυσιαστηρίου ἔλαβεν, αὕτη δέ τό πῦρ τῆς θεότητος ἐν ἑαυτῇ δεξαμένη, οὐ κατεφλέχθη, ἀλλ' ἐδοξάσθη»⁶⁸.

Ἡ παράδοση λοιπόν τῆς Ἐκκλησίας μας περί τῆς ἱστορίας, τῆς λόγῳ πρακτικῶν ἀναγκῶν χρήσης καί τοῦ συμβολισμοῦ τῆς λαβίδος εἶναι σαφής καί πλούσια. Ἡ μελέτη δέ καί ἐντρύφηση σέ αὐτήν τήν παράδοση μπορεῖ νά ἀπαντήσῃ καί στούς προβληματισμούς πού εἶτε προφάσει, εἶτε ἀληθείᾳ τίθενται καί στίς μέρες μας. Μπορεῖ νά φωτίσῃ τόσο αὐτούς πού βλέπουν πνευματικά τά πράγματα καί ἀντιλαμβάνονται τό νόημα τοῦ λόγου «ὁ γάρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστίν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καί ζωήν διδούς τῷ κόσμῳ»⁶⁹, ὅσο καί αὐτούς πού θέλουν νά πρωτοτυπήσουν, ἀκόμη καί αὐτούς πού ἀδυνατοῦν νά ἐμβαθύνουν στό θαῦμα τῶν μυστηρίων δυσκολευόμενοι ἀπό τούς λογισμούς τῆς ἀμφιβολίας των⁷⁰.

---

⁶⁸ Ἰακώβου Μοναχοῦ, *Λόγος Δ΄, Εἰς τόν Εὐαγγελισμόν*, PG 127, 641 D. Πρβλ. Σωφρονίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ὁ.π., PG 87³, 3985C: «Ἡ λαβίς κατά τόν προφήτην Ἡσαΐαν λέγοντα· “Ἀπεστάλη πρός με ἐν τῶν Σεραφεῖμ” σημαίνει δέ τήν Παρθένον, βαστάζουσαν καί αὐτόν τόν οὐράνιον ἄρτον».

⁶⁹ Ἰω. 6, 33.

⁷⁰ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, *Πηδάλιον*, σ. 243, σχ. 1. Βλ. καί π. Δημητρίου Τζέρπου, ὁ.π., σσ. 91-93. Alkiviadis C. Calivas, «Σχόλια γιά τή χρήση τῆς λαβίδας», *orthodoxia.info/news*, 28-05-2020. π. Χριστοφόρου Χρόνη (Πρωτ/ρου), «Τρόπος μετάδοσης τῆς θείας Κοινωνίας - ὀδεύοντας πρός τήν τέλεια ἀτέλεια», στό Διαδίκτυο. «ΕΚΤΑΚΤΟ: Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ζητᾷ ἐπικοινωνία μέ τίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες γιά τήν θεία Κοινωνία», *Romfea.gr*, 02/0 6/2020. Βασιλείου Ἰ. Καλλιακμάνη (Πρωτ/ρου), *Μεθοδολογικά πρότερα τῆς ποιμαντικῆς, Λεντίῳ ζωννύμενοι*, ἐκδ. «Μυγδονία», Θεσσαλονίκη 2000, σσ.201-216.